Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Bölgesel Entegrasyona Dönüşümünde Engelleyici Faktörler: Bölge İçi Ticaret Açısından Bir Değerlendirme

Disincentive Factors for Transformation of the Economic Cooperation Organization to Regional Integration: An Assessment Regarding Intra-regional Trade

Assoc. Prof. Dr. Hamza Çeştepe (Bülent Ecevit University, Turkey)

Ph.D. Candidate Tamer Güven (Bülent Ecevit University, Turkey)

Abstract

In this study, the structure and level of intra-regional trade in Economic Cooperation Organization (ECO), which is a movement of regional cooperation founded in the Western and Central Asia region, has been analyzed. In ECO, with a share below its potential at the world trade, intra-regional trade is low relative to other regional integrations such as the European Union. However, the volume of intra-regional trade in the region countries, except a few countries, tend to increase in recent years. In this study, as a result of the evaluation made by the indices calculated, it was found that the region countries is in the position of more complementary economies in context of foreign trade; the countries has generally a high trade intensity with its neighbors; intra-industry trade in the region is at low level. As a result, although the level and structure of intra-regional trade in ECO region seems to be disincentive for the transformation to regional integration as of today, recent developments suggest that this obstacle will gradually diminish in the future. In addition, if some of advantages and potential of the region in terms of regional integration can be valued it does not seem very difficult to reach more advanced stages of integration for this cooperation movement.

1 Giriş

Günümüz dünya ekonomisinin en önemli gerçekliklerinden ikisi küreselleşme ve bölgeselleşme hareketleridir. Aslında birbirine zıt gibi görünen bu olgular 1980'li yıllardan itibaren birbirini destekler şekilde hız kazanmış, ticaretin küreselleşmesinin temel aracı konumunda olan GATT 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'ne dönüşerek kurumsal yapıya kavuşmasına rağmen, bölgeselleşmeye olan eğilim son yıllarda daha da ivme kazanmıştır.

Genellikle belirli bir coğrafi bölgede yer alan ülkeler arasında dış ticaret ve diğer ekonomik faaliyetleri serbestleştirmeyi ve geliştirmeyi hedefleyen bölgeselleşme eğilimleri, ikinci dünya savaşı sonrasında iki dalga şeklinde gerçekleşmiştir. 1950'lerin sonundan itibaren 1960'lar ve 1970'ler boyunca dünya ekonomisinde yer alan "ilk bölgeselleşme" ya da Bhagwati'nin (1992) tabiriyle "eski bölgeselleşme" dalgasında bölgesel entegrasyonlar Kuzey-Kuzey ya da Güney-Güney arasında kurulmuşlardır. Başka bir ifadeyle bölgeselleşmede ağırlıklı olarak ticari hedeflere odaklanılan bu dönemde, gelişmiş ülkeler kendi aralarında geliştirmekte olan ülkeler de yine kendi aralarında bölgesel entegrasyonlar oluşturmuşlardır. 1980'lerin sonunda ortaya çıkan ve günümüzde de devam eden ikinci ya da "yeni bölgeselleşme" dalgası ise ilk dalgayla benzer yönleri yanında çok önemli farklılıkları da beraberinde getirmiştir. En önemli farklılıklardan biri, ilkinin aksine yeni dalgaın Kuzey-Güney birlikteliğine de izin vermesi yani daha kapsayıcı bir nitelik arz etmesidir. Bunun yanında gelişmiş ülkeler kendi aralarında, geliştirmekte olan ülkeler de yine kendi aralarında bölgesel entegrasyon oluşturabilmektedir. Temeli 1960'lara dayanan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (Economic Cooperation Organization-ECO) da, benzer amaçlarla Batı ve Orta Asya bölgesindeki geliştirmekte olan ülkeler arasında kurulmuş bir entegrasyon hareketidir.

Geliştirmekte olan ülkelerin bölgesel entegrasyonlar kurmak ya da bunlara üye olmak istemelerinin siyasi nedenleri de olmakla birlikte ekonomik nedenlerin daha ağır bastığı söylenebilir. Nitekim 1960'larda geliştirmekte olan ülkeler arasında kurulan bölgesel entegrasyonlarda gelişmiş ülkelere olan ekonomik bağımlılığı azaltmak ve oluşturulacak tercihli ticaret anlaşmalarıyla ortaya çıkacak ölçek ekonomilerinden yararlanmak düşüncesinin etkin olduğu görülmektedir. Bu ülkeler, entegrasyonlarla genişleyen piyasalarda verimlilik ve rekabet düzeylerini artırarak sanayileşme ve kalkınma düzeylerini geliştirmeyi hedeflemektedirler.

Bölgesel entegrasyonlarda birlik ülkelerinin birbirlerinin ürünlerine yönelik talebinin yüksek düzeyde olması ticaret yaratma etkisinin yüksek düzeyde olmasını sağlar. Başka bir ifadeyle bölge içi ticaret ne kadar fazlaysa bölgesel entegrasyonun başarı şansı da o kadar artmaktadır. Bu çalışmanın amacı, temeli 1960'lara dayanan, üye ülkelerdeki birtakım siyasi gelişmelerden dolayı işbirliğinden öteye gidemeyen, ancak son yıllarda Türkiye'nin çabalarıyla tekrar önem verilmeye başlanılan ECO bölgesinde bölge içi ticaretin düzeyini ve yapısını incelemektir. Şu andaki işbirliğini ileride bir bölgesel entegrasyona götürmeyi amaçlayan ECO'nun bu süreçte avantajları yanında bölge içi ticaretin düşüklüğü gibi bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Ancak, bölgesel entegrasyonların amaçlarından biri de bu dezavantajları bu tür birleşmeler yoluyla avantaja dönüştürmektir.

Konuyla ilgili olarak literatürde yapılan fazla çalışma bulunmamaktadır. Bölgede entegrasyon açısından fazla bir gelişme olmadığı için ve biraz da veri eksikliği nedeniyle sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Var olan çalışmalar da genellikle Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler üzerine yoğunlaşmıştır.

Çalışmada, bölgesel bir entegrasyona evrilmek isteyen ECO bölgesinde bölge içi ticaretin düzeyi ve yapısı, istatistiksel veriler ve ihracat benzerliği, ticaret yoğunluğu gibi bazı indeksler yoluyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Endeksler hesaplandıktan sonra bölgenin geneli ve bölge ülkeleri açısından yorumlanmış ve değerlendirilmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünden sonraki ilk bölümünde ECO bölgesinin ve bölge ülkelerinin ekonomik yapısı ortaya konulmuştur. Ardından bölgenin bölgesel entegrasyon açısından avantaj ve dezavantajları ele alınmıştır. Daha sonraki bölümde, ECO'da bölge içi ticaretin düzeyi ve yapısı çeşitli endekslerden yararlanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonunda ise genel sonuçlar yer almaktadır.

2 ECO Bölgesinin ve Bölge Ülkelerinin Ekonomik Yapısı

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Türkiye, İran ve Pakistan arasında bölgesel ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini geliştirmek amacıyla 1985 yılında kurulmuştur. Oluşumun temeli aslında 1964 yılında, adı geçen üç ülke arasında daha önce kurulmuş olan Bölgesel Kalkınma İşbirliği Örgütü'ne (Regional Cooperation for Development-RCD) dayanmaktadır. 1977'de İzmir'de yapılan RCD Zirvesi'nde alınan karar doğrultusunda hazırlanan İzmir Anlaşması, Teşkilat'ı kuran temel belge olarak aynı tarihte imzalanarak bir yıl sonra yürürlüğe girmiştir. Ancak, 1979 yılında İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi İzmir Antlaşması'nın askıya alınmasına yol açmıştır. 1980'li yılların başlarında her üç üye ülkede yaşanan iç sorunların yatışması ve özellikle İran'da yönetimin istikrara kavuşması üzerine 1985 yılında İzmir Antlaşmasında yapılan bir değişiklikle RCD'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı adı altında yeniden faaliyete geçmesi sağlanmıştır (DPT, 2013).

1992 yılına kadar üç üyesi olan ECO'ya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 18-29 Kasım 1992 tarihlerinde İslamabad'da yapılan Bakanlar Konseyi olağanüstü toplantısında Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan üye olmuş, böylece Teşkilat'ın üye sayısı 10'a yükselmiştir. Bunun yanında, aynı yıl Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne gözlemci üye statüsü verilmiştir.

ECO bölgesi toplamda yaklaşık 450 milyonluk nüfusu, 2,5 trilyon dolar büyüklüğünde bir ekonomik büyüklüğü ve 8 milyon kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Bu bağlamda, öncelikle nüfus ve coğrafi açıdan ECO'nun önemli bir potansiyele sahip olduğunu belirtmek gerekir. Dünya nüfusunun yaklaşık %6'sını barındıran bu bölgede nüfus artış hızı (%1,70) dünya ortalamasının (%1) oldukça üzerindedir. Bölgenin nüfus yapısına bakıldığında özellikle Pakistan, Türkiye ve İran'ın genç nüfus yapısıyla önemli bir işgücü potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. ECO bölgesi doğal kaynaklar bakımından da zengin bir potansiyele sahiptir. Bunlar arasında başta petrol (dünyanın %7,4'ü) ve doğalgaz (dünyanın %9,2'si) olmak üzere işlenmemiş metaller, hidroelektrik gücü (dünyanın %3,3) ve pamuk (dünyanın %40) bölgenin bol olarak sahip olduğu doğal kaynakların en önemlileridir (Shahabi, 2013).

	Nüfus	GSYİH (milyon \$)	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)	Dış Borç/ GSMH (%)	DYY (bin \$)	IGE ^b (HDI)
Afganistan	35.320.445	18.315	11,8	v.y.	v.y.	83.411	172
Azerbaycan	9.168.000	64.819	7,8	5,42	14,94	4.485.120	91
İran	74.798.599	482.433	21,50	12,31	v.y.	4.150.000	88
Kazakistan	16.558.459	186.199	7,4	5,39	77,91	13.227.193	68
Kırgızistan	5.507.000	5.920	16,6	2,49	v.y.	693.528	126
Özbekistan	29.341.200	45.353	12,8	4,25 ^a	17,78	1.403.000	115
Pakistan	176.745.364	210.216	13,6	6,00	27,32	1.309	145
Tacikistan	6.976.958	6.523	-0,5	2,10 ^a	51,59	11.142	127
Türkiye	73.639.596	774.336	6,5	9,78	40,09	16.035.000	92
Türkmenistan	5.105.301	28.062	6,1	v.y.	2,03	3.186.000	102
Toplam/Ort.	433.160.922	1.822.176	10,3			44.583.164	

^a: 2010 değeri, ^b: İnsani gelişme endeksinde ülkenin sırası, v.y.: Veri yok.

Tablo 1: ECO Ülkelerinin Sosyoekonomik Göstergeleri (2011). Kaynak: World Bank, 2013, Ecoscretariat, 2013a; IMF, 2013.

Bölgenin ekonomik büyüklüğüne bakıldığında 2000 yılında 491,2 milyar dolar olan Bölge GSYİH'sı (ki bu miktar o tarihte dünya üretiminin % 1.56'sını oluşturmaktaydı) Tablo 1'de görüldüğü gibi 2010 yılı itibariyle yaklaşık dört kat artarak 1,6 trilyon dolara ulaşmıştır. Böylece dünya üretiminde ECO bölgesi yaklaşık %2,5'lik bir paya sahip olmakla birlikte, bölgenin potansiyeli göz önüne alındığında bu payın yetersiz olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye, İran, Pakistan ve Kazakistan bölge üretiminde öncü ülkeler olarak ön plana çıkmakta, bölge üretiminin yaklaşık %45'i Türkiye tarafından gerçekleştirilmektedir. Bölgede kişi başına ortalama gelir yaklaşık 4000 dolar civarında olup 2011 yılı itibariyle en yüksek kişi başına gelire sahip ülke Kazakistan (11.357 dolar), en düşük kişi başına gelire sahip ülke ise Afganistan (518 dolar)'dır.

Bölgenin enflasyon ve işsizlik değerlerine bakıldığında, bölgede 2011 yılı itibariyle ortalama enflasyon oranı %10,3'dür. Bölgede enflasyon oranının en yüksek olduğu ülkeler İran, Kırgızistan ve Pakistan'dır. Adı geçen üç ülkeden İran ve Kırgızistan'da enflasyon oranı bir önceki yıla göre iki kat artış göstermiştir. İran'da son dönemlerde %27'lere ulaşan yüksek enflasyon oranının en önemli sebeplerinin başında BM, AB ve ABD'nin bu ülkeye uyguladığı ambargonun geldiği çeşitli kesimler tarafından ifade edilmektedir. Bölgede en düşük enflasyon oranına sahip Tacikistan'da ise 2011 yılında fiyatlar genel düzeyi %0,5 azalış kaydetmiştir. Bölgede ortalama işsizlik oranı %6,5 civarında olup, 2011 yılı itibariyle işsizliğin en yüksek olduğu ülke İran (%12,31), en düşük olduğu ülke ise Kırgızistan (%2,49)'dır. Genç bir nüfusa sahip İran'da işsizliğin 15-29 yaş grubunda iki kat daha fazla (%24) olduğu ifade edilmektedir (Tümhaber, 2013). Bölgede Türk Cumhuriyetlerinde işsizlik oranları nispeten daha düşük düzeyde olup bazılarında işsizlik son dönemlerde düşme eğilimindedir.

Dış borç yükü açısından bölge ülkelerinin genel olarak hafif ağırlıkta dış borç yüküne sahip olduğu görülmektedir. Özellikle bölgedeki Türk Cumhuriyetleri, geçiş sürecinin ilk dönemlerinde uygulamaya konulan yapısal reformların sonucunda ortaya çıkan bütçe açıklarını finanse etmek, ithalatın finansmanına kaynak temin etmek ve ucuz uluslararası finansman kaynaklarından faydalanmak amacıyla dış borcu yoğun olarak kullanmaya başlamışlardır. Diğer taraftan, ülke içinde yeterince özel sermaye yapısının olmaması da, bu ülkeleri dış borçlanmaya itmiş ve borç yükleri artmıştır (Meriç, 2013). Ancak zaman içinde çoğunun dış borçlarının GSYİH'ya oranı düşmüştür. Dış borç/GSYİH kriterine göre en borçlu ülkeler Kazakistan, Tacikistan ve Türkiye'dir.

ECO bölgesine gelen doğrudan yabancı yatırımlar 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren artmaya başlamış ve özellikle Türkiye'ye yönelik olarak 2000'li yılların ikinci yarısında daha da hız kazanmıştır. Türkiye dışında Kazakistan, Azerbaycan gibi petrol ve doğal gaz zengini ülkelerle Pakistan, bölgede en fazla doğrudan yatırım çeken ülkeler olarak ön plana çıkmaktadır. Yabancı yatırımlar, Kazakistan ve Azerbaycan'da petrol, doğal gaz ve diğer madencilik sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Özbekistan ve Kırgızistan için ise, özellikle altın üretim sahalarında yabancı sermaye akımı yoğunlaşmıştır. Pakistan'da ilaç, kimyasal mamul, polyester iplik, gübre ve batarya üretimi ve otomotiv sanayii gibi alanlarda yoğunlaşmış olan yabancı yatırımlarda ABD, Avrupa ve Japon firmalarının etkin olduğu görülmektedir (Dikkaya ve Üzümcü, 2007). Türkiye'ye özellikle 2005 yılından itibaren yoğun bir şekilde genellikle OECD ülkelerinden gelen doğrudan yabancı yatırımlar ise daha çok hizmet sektörü ve imalat sanayinde yoğunlaşmıştır.

Birleşmiş Milletlerin İnsani Gelişme Raporuna (2011) göre, ECO ülkelerinin çoğu düşük ve orta dereceli insani gelişme gösteren ülkelerdir. İnsani gelişme endeksi (IGE) açısından sıralanan 187 ülke arasında en iyi durumda olan bölge ülkesi okuryazarlık oranının da en yüksek olduğu ülke Kazakistan, en kötü durumdaki ülke ise Afganistan'dır. Bölge ülkelerinin bu endeks sıralamasında üst sıralara tırmanabilmesi için, milli gelirin artışıyla birlikte eğitim, sağlık gibi sosyal hizmetlerin geliştirilmesi gerekmektedir.

3 ECO Bölgesinin Bölgesel Entegrasyon Açısından Avantaj ve Dezavantajları

Bölgesel ekonomik entegrasyonların etkileri, daha çok bölgesel entegrasyonun en önemli aşamalarından ya da şekillerinden biri olan gümrük birliği örneğinde ele alınmıştır. Nitekim bu konudaki ilk ve en önemli teorilerden birini ortaya koyan J. Viner (1950) de gümrük birliği üzerinden bölgesel entegrasyonların ekonomik etkilerini statik ve dinamik etkiler şeklinde incelemiştir. Gümrük birliklerinin ya da daha genel bir ifade ile bölgesel ekonomik entegrasyonların başarılı olabilmesi için birtakım şartların olması gerekir. Başka bir ifadeyle bölgenin ve bölge ülkelerinin bazı şartlara sahip olması ya da olmaması bölgesel entegrasyonun başarısını etkilemektedir. Bu şartları ECO açısından aşağıdaki şekilde değerlendirebiliriz:

Gümrük birliğinin yer aldığı ekonomik alanının büyük olması ve çok sayıda ülkeden oluşması birlik kapsamında daha iyi bir uluslararası işbölümünün ortaya çıkmasını sağlar (Viner, 1950). Böylece ticaret yaratma etkisi daha büyük olacağı için entegrasyonun başarı şansı artar. Şu anda on üyesi bulunan ve geniş bir coğrafyaya ve ekonomik potansiyele sahip olan ECO'nun bu açıdan nispeten iyi durumda olduğu söylenebilir. Tabi, daha ileri entegrasyon aşamalarına ulaşabildiğinde oluşumun üye sayısı daha da artabilir

Birlik ülkeleri coğrafi olarak birbirine ne kadar yakın olursa aralarındaki taşıma giderleri azalacak ve ticaret hacmi artacaktır. Bu nedenle gümrük birliklerinin genellikle komşu ülkeler arasında oluşturulması eğilimi yaygındır (Küçükahmetoğlu, 2008). ECO'ya bakıldığında bölge geniş bir coğrafi alana yayılmakla birlikte ülkelerin genelde Ön Asya ve Orta Asya bölgesinde yer aldıkları ve üye ülkelerin çoğunun birbiriyle komşu

oldukları görülmektedir. Ayrıca, günümüzde ulaşım araçlarındaki hızlı gelişmeler ülkeler arasındaki uzaklık dezavantajını önemli ölçüde azaltmıştır.

Ekonomik birlik içerisinde yer alan ülkeler arasında ekonomik gelişme seviyesi bakımından önemli ölçüde fark yok ise, entegrasyon daha başarılı olmaktadır. AB ve EFTA bunun örneklerini oluşturmaktadır. Eğer ülkeler arasında gelişmişlik düzeyi farkı çok fazla ise, “Kutuplaşma Teorisi”ne göre sanayisi geri olan ülkelerin gelişmiş sanayi ülkeleri ile rekabet imkanı güçleşecektir. Bölge içi serbest dolaşım sağlandığında işgücü ve sermaye yüksek gelir elde etmek amacıyla gelişmiş ülkelere akacak, böylece farklı gelişme düzeyindeki ülkeler arasında gelişmişlik farkı daha da artacaktır (Karluk, 2002). ECO bölgesinde gelişmişlik düzeyine bakıldığında Türkiye, İran ve Kazakistan gibi gelişmişlik düzeyi nispeten daha iyi ülkeler yanında Afganistan, Tacikistan ve Kırgızistan gibi gelişmişlik düzeyi çok düşük ülkeler yer almaktadır. Bu durum bölgesel entegrasyon önünde en önemli engellerden biri olmakla birlikte muhtemel entegrasyonun pazarın genişlemesi, mali yardımlar, politikaların koordinasyonu gibi gelişmelerle ileriki aşamalarda farkın azalmasını sağlama imkanı bulunmaktadır.

Gümrük birliği ülkelerinin rakip ekonomiler olması durumunda elde edilecek kazanç yüksek düzeyde, tamamlayıcı ekonomiler olması durumunda ise düşük düzeyde olur (Viner, 1950). Bu durumu üretim maliyetleri ve dış ticaret açısından iki şekilde düşünmek mümkündür. Gümrük birliklerinin rakip mallar üreten ülkeler arasında verimi artıran etkisi olduğu, iç üretim yapıları tamamlayıcı nitelikteki ülkeler arasında ise, bu etkinin bulunmadığı kabul edilmektedir. Üretim açısından bakıldığında bölge ülkelerinin çoğunun rakipten ziyade tamamlayıcı ekonomi durumunda oldukları görülmektedir. Buna göre, *rekabetin* sertleşmesinden sağlanacak yarar beklentisi sınırlı kalmaktadır. Dış ticaret açısından da bölge ülkelerinin durumu ise bir sonraki bölümde sayısal verilerle ortaya konulacaktır.

Gümrük birliği ülkelerinin birlik dışı ülkelerin ürünlerine yönelik talebinin düşük düzeyde, buna karşılık birbirlerinin ürünlerine yönelik talebinin yüksek düzeyde olması ticaret yaratma etkisinin yüksek düzeyde olmasını sağlar. ECO bölgesinde bölge içi ticaret oranı % 7 civarındadır. Avrupa Birliği’nde %70 civarındaki bölge içi ticaret oranıyla karşılaştırıldığında bu rakam çok düşük kalmaktadır. ECO ülkeleri birbirlerinden daha çok, bölge dışı ülkelerle ticaret yapmaktadır.

Bölgesel entegrasyonlarda resmi olarak dillendirilmese de ülkelerin ortak kültürel, tarihi, dini ve ahlaki değerlere sahip olması entegrasyonların başarısını etkileyen unsurlardan bir diğeridir. Bu konuda en önemli örnek olan Avrupa Birliği’nde Birliğin ortak görüşü olarak ifade edilmese de bireysel olarak bazı öncü ülke yetkilileri tarafından Türkiye’nin AB adaylığı konusunda engelleyici faktörlerden birinin bu olduğu çeşitli zamanlarda ve şekillerde dile getirilmiştir. ECO bölgesi bu açıdan avantajlı bir konumdadır. Çünkü bazı mezhep farklılıklarına rağmen ECO ülkelerinin tamamı Müslüman ülkelerden oluşmakta, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında olduğu gibi bölge ülkelerinin birçoğu arasında ortak kültürel ve tarihi bağlar bulunmaktadır.

4 ECO Bölgesinde Bölge İçi Ticaretin Düzeyi ve Yapısı

İzmir Anlaşması’nın 2. Maddesinde (Ecosecretariat, 2013b) belirtildiği gibi diğer amaçlarla birlikte ECO, bölge içi ticaretin ve bölgenin dünya ticaretinde oynadığı rolün artırılmasını amaçlamaktadır. ECO bölgesi ülkeleri, gelişmişlik ve ekonomik yapı itibarıyla birbirinden farklı ülkelere oluşmaktadır. Bu durum bölge içi ticaretin düzeyini ve yapısını da önemli ölçüde belirlemektedir. Bölgeye bakıldığında Türkiye dışında bölge ülkelerinin yarıdan fazlasının dünya ekonomisine açılmasının üzerinden fazla zaman geçmediği, bazı ülkelerin ise dünya ekonomisine açılma sürecinin henüz başında oldukları için dış ticaret potansiyellerini tam olarak faaliyete geçiremediği görülmektedir.

ECO bölgesinin dış ticaret hacmi 2000 yılında yaklaşık 175 milyar dolar iken 2011 yılında yaklaşık beş kat artarak 850 milyar dolara çıkmıştır (Ecosecretariat, 2013a). Bu artış önemli olmakla birlikte bölgenin dünya ticaretinde aldığı pay (%2) düşünüldüğünde bölgenin dış ticaret hacminin, potansiyelinin oldukça altında olduğu söylenebilir. Bölge içinde en büyük ticaret hacmine sahip ülke Türkiye, en küçük ticaret hacmine sahip ülke ise Tacikistan’dır. Bölgede petrol ve doğal gaz gibi doğal kaynaklar bakımından zengin ülkeler dış ticaret fazlası verirken, adı geçen doğal kaynaklarda dışa bağımlı bölge ülkeleri dış açık vermektedir. Pakistan ve Türkiye dışında bölgeden yapılan ihracat başta petrol, doğal gaz olmak üzere maden fiyatlarının dünya piyasasında meydana gelen değişimlerine göre şekillenmektedir. İhracat açısından Türkiye ve Pakistan’ın performansları son dönemlerde dikkat çekmektedir. Bu iki ülke, son 20 yıl içerisinde imalat sanayinde büyük bir gelişim göstermiş, bu gelişme ülkelerin dış ticaret yapılarına da yansımıştır.

ECO bölgesinde bölgesel ticaretin gelişimini etkileyen iki temel faktörün olduğu ifade edilmektedir: Siyasal faktörler ve dış ticaret rejimleriyle tarife dışı engellerin ticarete etkisi (Tekeli ve Acartürk, 2008). Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda görülen birbirlerine karşı güvensizlik, istikrarlı yönetimlerin olmaması ve siyasi huzursuzluklar gibi etkenler, bu ülkelerin kurdukları birliklerin başarılı olmasını engellemektedir (Dikkaya, 2002). Bu açıdan bölgede Türkiye dışında bölge ülkelerinin çoğunda demokrasinin ve serbest piyasa sisteminin henüz tam anlamıyla yerleşmemiş olması, bazı bölge ülkeleri arasındaki siyasal gerginlikler ve Rusya, İran gibi ülkelerin bölgedeki etkinliği ya da etkin olma çabası bölge içi ticaretin gelişimini etkilemektedir. Bunun yanında

bölge ülkelerinin çoğunun dış ticaret açısından kısıtlayıcı ticaret rejimi olmamasına rağmen, özellikle İran ve Özbekistan gibi ülkeler oldukça sıkı dış ticaret rejimine sahiptirler. Tarife oranlarının 0 ile %30 arasında değiştiği bölgede Özbekistan ve Tacikistan gibi ülkeler nispeten yüksek tarife oranları uygulamakta (Tekeli ve Acartürk, 2008) ve bölgede özellikle tarife dışı engeller bölge içi ticaretin artmasında önemli bir engel teşkil etmektedir.

Dış ticaretin kompozisyonuna gelince, tüm bölge açısından sanayi malları ticaretinin toplam ticaret içerisinde büyük öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan için petrol, petrol ürünleri ve doğal gaz gibi doğal kaynakların, Pakistan ve Türkiye için sanayi mallarının toplam ihracatın büyük bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. İthalatın kompozisyonu bakımından ise, tüm ülkelerde, başta makine-teçhizat gibi sermaye malları olmak üzere sanayi malları ithalatı en büyük payı almaktadır.

Bölge-içi ticaretin düzeyi, daha önce belirtildiği gibi diğer pek çok bölgesel entegrasyonla karşılaştırıldığında ECO bölgesinde oldukça düşüktür. Bölge içi ticaretin bölgenin toplam ticaretinden aldığı pay sadece %5 olarak gerçekleşmektedir. Tablo 2’de görüldüğü gibi Türkiye, İran, Pakistan gibi bölgenin en büyük ekonomilerinin dış ticaretleri içerisinde ECO’nun payı oldukça düşüktür. Dış ticareti içinde ECO’nun payının yüksek olduğu Afganistan, Kırgızistan, Özbekistan gibi ülkelerin ise dış ticareti büyük ölçüde bunların komşusu olan bir ya da iki ülke ile dış ticaretin yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır. Ancak birkaç ülke dışında Türkiye de dahil olmak üzere bölge ülkelerinin bölge içi ticaret hacmi son yıllarda artma eğilimindedir. Türkiye’nin dış ticareti içerisinde ECO’nun payı %7 gibi düşük bir orandır.

Ülke		2000	2003	2007	2008	2009	2010	2011
Afganistan	İthalat	18,0	16,8	30,9	50,8	56,2	50,7	51,9
	İhracat	38,0	73,6	73,4	56,9	64,8	66,7	59,0
	Toplam	20,1	20,4	36,5	51,7	57,1	51,8	52,3
Azerbaycan	İthalat	22,0	22,0	17,8	16,6	17,9	18,4	17,9
	İhracat	8,7	8,1	28,7	3,0	3,1	3,2	3,2
	Toplam	14,0	15,1	23,4	4,8	7,4	6,8	7,2
İran	İthalat	5,1	4,8	5,1	5,1	6,2	7,6	6,6
	İhracat	3,2	3,6	2,4	2,4	3,6	3,7	4,0
	Toplam	3,9	4,1	3,3	3,4	4,6	5,1	4,7
Kırgızistan	İthalat	34,1	34,1	17,9	16,1	17,8	18,2	15,0
	İhracat	30,4	19,9	37,5	29,8	23,5	17,2	24,3
	Toplam	32,4	27,8	24,2	20,4	19,8	17,8	18,2
Pakistan	İthalat	...	3,3	2,2	2,2	3,4	3,8	2,5
	İhracat	...	6,3	7,7	9,2	12,5	11,9	13,8
	Toplam	...	4,7	4,2	4,5	6,4	6,7	6,8
Tacikistan	İthalat	26,4	24,1	20,4	18,0	17,7	50,0	...
	İhracat	16,0	22,6	24,1	22,9	19,6	50,0	...
	Toplam	21,8	23,4	21,9	19,7	18,2	50,0	...
Türkiye	İthalat	2,8	3,9	5,8	6,0	4,3	6,3	7,2
	İhracat	3,1	3,3	4,4	4,7	5,8	6,7	6,9
	Toplam	2,9	3,7	5,2	5,5	4,9	6,4	7,1
Özbekistan	İthalat	...	...	15,9	17,4	13,1	17,8	17,5
	İhracat	...	...	29,0	22,3	14,6	25,1	27,8
	Toplam	...	...	23,4	20,1	13,9	22,2	23,6

Not: Kazakistan ve Türkmenistan’la ilgili veri bulunamamıştır.

Tablo 2: ECO Ülkelerinin Toplam Dış Ticaretleri İçerisinde ECO’nun Payı. Kaynak: Ecoscretariat 2013a.

Bir ülkenin uluslararası piyasalarda rakiplerinin hangi ülkeler olduğunu belirlemek amacıyla ihracat benzerlik endeksi kullanılmaktadır. Benzer ürün ve sektörlerin ihracatında yoğunlaşmış iki ülke küresel piyasalarda birbirlerine rakip durumundadır. Ülkeler farklı ürün ve sektörlerde yoğunlaşmışsa bu durum onların rakiplikten çok tamamlayıcılık özelliğine sahip olduğunu gösterir. İhracat benzerlik endeksi Finger ve Kreinin (1979) tarafından şu şekilde formüle edilmiştir:

$$ESI = \sum \min [X_k(jw), X_k(mw)] \times 100$$

Formülde, $X_k(jw) \rightarrow j$ ülkesinin dünyaya gerçekleştirdiği k ürün grubu ihracat değerinin, dünyaya yaptığı toplam ihracat içindeki payını, $X_k(mw) \rightarrow m$ ülkesinin dünyaya gerçekleştirdiği k ürün grubu ihracat değerinin dünyaya yaptığı toplam ihracat içindeki payını göstermektedir.

Endeks 0 ile 100 arasında değerler alır. İki ülke arasında ticari akımlarda uygunluk yoksa yani bir ülkeden diğerine ihraç edilen ve diğeri tarafından ithal edilen ürün yoksa endeks 0 değerini alır (Mikiç, 2005). Bu durum iki ülke arasında rekabetin olmadığı şeklinde yorumlanabilir (Erlat ve Ekmen, 2009). Her iki ülkenin ihracat yapısı tamamen aynı ise endeks 100 değerini alır.

Azerbaycan'ın ECO ülkeleriyle dış ticarete rakiplik durumuna bakıldığında diğer dört ülke (Veri bulunamadığı için kalan altı ülke için endeks hesaplanamamıştır) içerisinde Azerbaycan'ın en yüksek ihracat benzerliğine sahip olduğu ülke Kazakistan'dır. Petrol ve doğalgaz gibi doğal kaynak bakımından zengin bu iki ülke için böyle bir sonucun ortaya çıkması doğaldır. Aynı şeyi İran için de söylemek mümkündür. Azerbaycan'ın Türkiye ve Kırgızistan'la ihracat benzerliği çok düşüktür.

Yıllar	Türkiye	Kazakistan	Kırgızistan	İran
2007	30.5	-	-	-
2008	41.8	-	14.8	-
2009	21.0	66.9	4.0	-
2010	24.1	67.5	6.6	-
2011	17.5	69.6	8.02	65.6

Tablo 3. Azerbaycan'ın ECO Ülkeleriyle İhracat Benzerlik Endeksi. **Kaynak:** UN COMTRADE, 2013 verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Kazakistan'ın dört ECO üyesi ülkeyle ihracat benzerlik endeksine bakıldığında yukarıda ifade edildiği gibi, petrol ve doğal gaz gibi doğal kaynaklar ihracatında yoğunlaşmış bu ülkeyle Azerbaycan'ın küresel piyasalarda birbirinin rakibi olduğu görülmektedir. Tablo 4'da görüldüğü gibi verisi olan 2011 yılına göre İran için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Türkiye ve Kırgızistan'la ihracat benzerliği düşük olan Kazakistan bu ülkelerle tamamlayıcı ekonomi durumundadır.

Yıllar	Azerbaycan	İran	Kırgızistan	Türkiye
2007	-	-	-	-
2008	-	-	-	-
2009	67.0	-	5.9	40.2
2010	67.5	-	6.7	67.5
2011	69.6	68.5	11.4	39.9

Tablo 4: Kazakistan'ın ECO Ülkeleriyle İhracat Benzerlik Endeksi. **Kaynak:** COMTRADE (2013) verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Bölgenin en fakir ülkelerinden biri olan Kırgızistan'ın uluslararası piyasalarda rakibi durumundaki en önemli ülke İran (2011 rakamlarına göre)'dir. Kırgızistan'ın diğer üç ülkeyle düşük ihracat benzerlik endeksleri bu ülkenin ihracatındaki rekabet gücü açısından olumlu bir durumdur. Kısaca, Kırgızistan ve dört diğer dört ECO üyesi ülke uluslararası piyasada birbirine rakip değildir.

Yıllar	Azerbaycan	İran	Kazakistan	Türkiye
2007	-	-	-	-
2008	14.8	-	-	20.7
2009	4.0	-	5.9	17.4
2010	6.6	-	9.3	22.8
2011	8.0	68.5	11.4	29.9

Tablo 5: Kırgızistan'ın ECO Ülkeleriyle İhracat Benzerlik Endeksi. **Kaynak:** UN COMTRADE, 2013 verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Bölgenin en gelişmiş ülkesi konumunda olan Türkiye'nin diğer bölge ülkeleriyle ihracat benzerliği düşüktür. Özellikle Türk Cumhuriyetleriyle arasında önemli bir gelişmişlik farkı olan Türkiye'nin bölge ülkeleriyle uluslararası piyasalarda rakip durumunda olmaması beklenen bir sonuçtur. Sadece, petrol ve doğal gaz dışında metal ürünleri, gıda maddeleri gibi ürünler de ihraç eden Kazakistan'la diğer ülkelere nispeten Türkiye'nin ihracat benzerliği biraz daha yüksektir.

Yıllar	Azerbaycan	İran	Kazakistan	Kırgızistan
2007	30.5	-	-	-
2008	41.8	-	-	20.7
2009	21.0	-	40.2	17.4
2010	24.1	-	43.3	22.8
2011	17.5	38.3	39.9	29.9

Tablo 6: Türkiye'nin ECO Ülkeleriyle İhracat Benzerlik Endeksi. **Kaynak:** UN COMTRADE, 2013 verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Sadece 2011 verilerine ulaşabildiğimiz İran'ın uluslararası piyasalarda rakibi durumunda olan ülke Azerbaycan ve Kazakistan'dır. %9,3'lük oranla Suudi Arabistan, Venezüella ve Kanada'dan sonra dünyanın dördüncü en büyük petrol rezervlerine sahip ülkesi olan İran'ın (Öztürkler, 2012) bu ülkelerle ihracat benzerliğinin yüksek

çıkması beklenen bir sonuçtur. Türkiye ve Kırgızistan'ın ürün yapısı İran'a dış piyasalarda rakibi olacak benzerlikte görünmemektedir.

Yıllar	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Türkiye
2007	-	-	-	-
2008	-	-	-	-
2009	-	-	-	-
2010	-	-	-	-
2011	65.6	68.5	14.3	38.3

Tablo 7: İran'ın ECO Ülkeleriyle İhracat Benzerlik Endeksi. **Kaynak:** UN COMTRADE, 2013 verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Ticaret yoğunluğu endeksi iki yanlı ticaret akımlarında değişimleri ve nispi direnci ölçmek için kullanılır (Bano, 2002). Endeks bir bölgenin belirli bir bölgeye dünyanın geri kalanına yaptığından yüzde olarak daha fazla ihracat yapıp yapmadığını gösterir. Ticaret yoğunluğu endeksinin 1'e eşit olması, bir ülkenin diğerine ticaret ortaklarının satın alma gücüne uygun olarak ihracat yaptığını gösterir (Bano vd., 2013). Ticaret yoğunluğu endeksinin değeri 1'den büyükse, ülke dünya ticaretindeki payına kıyasla partnerine daha fazla ihracat yapıyor demektir. Ticaret yoğunluğunun değeri 1'den küçükse tersi durum ortaya çıkar.

Brown (1947) tarafından ilk defa ortaya konulan ve Kojima (1964) tarafından geliştirilen ve popülerleştirilen ticaret yoğunluğu endeksi iki yönden hesaplanabilmektedir. İlk olarak temel ülke açısından ya da başka bir ifadeyle ihracat perspektifinden ticaret yoğunluğu endeksi şu formüle göre hesaplanır:

$$TII = \frac{X_{ab}}{X_a} \bigg/ \frac{M_b}{(M_w - M_a)}$$

Formülde,

TII= a ve b ülkesi arasında ticaret yoğunluğu endeksi

Xab= a ülkesinin b ülkesine ihracatı

Xa= a ülkesinin dünyaya toplam ihracatı

Ma= a ülkesinin toplam ithalatı

Mb= b ülkesinin toplam ithalatı

Mw= Toplam dünya ithalatı'dır

Formülde Xab/Xa toplam yerli ihracatın bir yüzdesi olarak yabancı ülkeye gönderilen ihracatın oranıdır. Mb/(Mw-Ma) yerli ekonominin ithalatından daha az toplam dünya ithalatının bir yüzdesi olarak yabancı ülkenin toplam ithalatıdır. İhracatlarının çoğunu gönderdikleri aynı ülkeden nispeten yüksek düzeylerde ithalat yapan ülkeler yüksek bir TII'ye sahip olacaktır. Aksine, ithalatı için bir ülkeye bağlı olmayan çeşitli piyasalı bir ülke düşük bir TII'ye sahip olacaktır (Bano, 2002).

İkinci olarak ticaret yoğunluğu endeksi ülkenin ticaret partnerleri perspektifinden de hesaplanmaktadır. Başka bir ifadeyle temel ülke için ithalat perspektifinden ele alınan bu durumda formül aşağıdaki şekilde oluşacaktır:

$$TTI = \frac{X_{ba}}{X_b} \bigg/ \frac{M_a}{(M_w - M_b)}$$

Burada,

Xba= b ülkesinin a ülkesine ihracatı

Xb= b ülkesinin dünyaya toplam ihracatı

Ma= a ülkesinin toplam ithalatı

Mb= b ülkesinin toplam ithalatı

Mw= toplam dünya ithalatı'dır.

ECO ülkelerinin ticaret yoğunluğu endeksine bakıldığında bölge ülkelerinin genellikle komşularıyla ticaret yoğunluğunun nispeten yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin Afganistan'ın ticaret yoğunluğunun en yüksek olduğu ülkeler komşuları başta Pakistan olmak üzere, Tacikistan, İran ve Özbekistan'dır. Afganistan bu ülkelere dünya ticaretindeki payından daha fazla ihracat yapmaktadır. Afganistan Azerbaycan, Kırgızistan ve Kazakistan'a dünya ticaretindeki payından daha az ihracat yapmaktadır. Azerbaycan'ın Pakistan dışında bölge ülkeleriyle ticaret yoğunluğu endeksi pozitif olmakla birlikte tüm ülkelerle ticaret yoğunluğunda azalma görülmektedir. Ticaret yoğunluğu en fazla Afganistan'la olan İran'ın Kazakistan ve Türkiye ile ticaret yoğunluğu negatiftir. Kazakistan'ın dört bölge ülkesiyle (Afganistan, Azerbaycan, İran, Pakistan ve Türkmenistan) ticaret yoğunluğu endeksinin negatif olması bu ülkenin bölge ülkeleriyle ticaretinin dünya ticaretindeki payından düşük

olduğunu göstermektedir. Kırgızistan ve Özbekistan'ın ticaret yoğunluğu endeksi sadece Pakistan'la negatif, Tacikistan'ın tüm bölge ülkeleriyle ticaret yoğunluğu negatiftir. Sadece iki yıllık verisine ulaşabildiğimiz Türkmenistan'ın Tacikistan ve Pakistan'la ticaret yoğunluğu negatiftir.

Türkiye'ye bakıldığında, Tablo 8'de görüldüğü gibi Türkiye'nin Pakistan dışında bölge ülkeleriyle ticaret yoğunluğu endeksinin pozitif olduğu görülmektedir. Türkiye genel olarak bölge ülkelerine dünya ticaretindeki payından daha fazla ihracat yapmaktadır. Bölge içinde Türkiye'nin ticaret yoğunluğunun en fazla olduğu ülkeler Azerbaycan, Türkmenistan ve özellikle son yıllarda İran olarak sıralanmaktadır.

Yıllar	Afganistan	Azerbaycan	İran	Kazakistan	Kırgızistan	Pakistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan
2007	4.77	24.17	3.92	4.35	8.57	0.68	6.11	11.39	4.42
2008	5.61	28.78	4.48	2.91	5.81	0.48	6.67	18.17	4.30
2009	8.69	28.20	4.52	2.75	5.68	0.58	6.06	-	3.66
2010	6.76	31.51	6.34	3.53	5.38	0.96	7.27	-	4.31
2011	5.82	28.54	7.83	3.45	5.71	0.71	7.26	-	4.55

Tablo 8: Türkiye'nin ECO Ülkeleriyle İhracat Yoğunluğu. **Kaynak:** Ecoscretariat, 2013a verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Diğer bölge ülkeleri perspektifinden bakıldığında ise Kazakistan, Türkmenistan ve İran'ın Türkiye ile ticaret yoğunluğu endeksinin negatif olduğu görülmektedir. Afganistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Pakistan dünya ticaretindeki paylarından daha fazla Türkiye'ye ihracat yapmaktadır.

Yıllar	Afganistan	Azerbaycan	İran	Kazakistan	Kırgızistan	Pakistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan
2007	2.15	14.67	0.49	0.00	2.74	1.91	27.37	0.00	5.52
2008	2.69	1.07	0.43	0.00	1.98	1.79	22.23	0.00	3.80
2009	3.59	0.66	0.61	0.00	1.98	2.05	13.60	-	1.09
2010	2.58	0.67	0.78	0.00	1.77	2.17	26.25	-	4.61
2011	2.24	1.31	0.75	0.00	1.86	2.79	33.12	-	4.63

Tablo 9: Türkiye'nin ECO Ülkeleriyle İthalat Yoğunluğu. **Kaynak:** Ecoscretariat, 2013a verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
0-4	0.017	0.011	0.015	0.021	0.022	0.018	0.016	0.018	0.019
5-8	0.045	0.036	0.059	0.046	0.047	0.042	0.037	0.041	0.044
Toplam	0.062	0.047	0.074	0.067	0.069	0.060	0.053	0.059	0.063

Hammadde ve ilkel tarım ürünleri, Mamul mallar

Tablo 10: Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile Endüstriyel Ticareti. **Kaynak:** M. Ozan Başkol, 2010.

Faktör girdileri ve tüketim açısından birbirine yakın ikame malların eşanlı ithalat ve ihracatı (Tharakan ve Calfat,1996) şeklinde tanımlanan endüstriyel ticaret (EİT) ile bölgesel ekonomik entegrasyon arasında yakın bir ilişki vardır. Kişi başına gelir düzeyindeki artış, ekonomik gelişmişlik düzeyi, ürünlerin özellikleriyle (farklılaştırılabilme, ölçek ekonomilerinden yararlanılabilme gibi) birlikte EİT üzerinde etkili olan temel faktörlerden biri ekonomik bütünleşmelerdir. Ekonomik bütünleşme, üye ülkeler arasında ticareti engelleyen etkenlerin ortadan kaldırılmasına yol açarak ticaretin genişlemesini sağlar. Bu şekilde bütünleşmeye giden ülkelerde EİT'in artması için gerekli ortam sağlanmış olur (Küçükahmetoğlu, 2008). Bunun yanında bütünleşme üyesi ülkelerin üretim yapıları tamamlayıcılıktan çok rakiplik özelliğine sahipse EİT ticaret artacaktır. ECO ülkelerine bakıldığında bölge ülkelerinin kişi başına gelir düzeyi Türkiye gibi birkaç ülke dışında genel olarak düşüktür. Türkiye, İran ve Pakistan dışındaki ülkelerde gelir ve nüfusun düşüklüğü dolayısıyla Türk Cumhuriyetleri ve Afganistan'ın ölçek ekonomilerinden yararlanmaları sınırlı kalmaktadır (Akai ve Karakaş, 2011). Bu nedenlerle ECO bölgesinde EİT düzeyi düşük kalmaktadır. Nitekim, Başkol (2010) tarafından hazırlanan çalışmada Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Grubel Lloyd endeksine göre hesaplanan EİT düzeyinin Tablo 10'da görüldüğü gibi oldukça düşük düzeylerde olduğu, başka bir ifadeyle Türkiye'nin bu

ülkelerle ticaretinin endüstriler arası nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Diğer bölge ülkeleri arasındaki ticaretin niteliği de bundan çok farklı değildir.

Tabi ECO henüz işbirliği düzeyinde bir ekonomik entegrasyondur. Bölge ülkeleri arasında zamanla ticaretin artması entegrasyon düzeyinin geliştirilmesinde etkili olacak, entegrasyonun ilerlemesi de bölge içinde ticaretin endüstriyi ticarete doğru evrilmesine sebep olacaktır.

5 Sonuç

Bu çalışmada, Batı ve Orta Asya ekseninde ileride bir bölgesel entegrasyona dönüşmek üzere kurulmuş bir bölgesel işbirliği oluşumu olan ECO'da bölgesel entegrasyonun önündeki engeller, bölge içi ticaret bağlamında analiz edilmiştir. Şu anda bir tercihlili ticaret anlaşmasına sahip olan Teşkilat'ta bazı somut projeler uygulamaya geçmiş olmakla birlikte, serbest ticaret bölgesi olma yolunda henüz bir gelişme olmamıştır.

Dünya ticaretinde potansiyelinin altında bir paya sahip olan ECO'da bölge-içi ticaret, diğer pek çok bölgesel entegrasyonla karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Ancak birkaç ülke dışında, Türkiye de dahil olmak üzere bölge ülkelerinin bölge içi ticaret hacmi son yıllarda artma eğilimindedir. Pakistan ve Türkiye dışında bölgeden yapılan ihracat başta petrol, doğal gaz olmak üzere maden fiyatlarının dünya piyasasında ortaya çıkan değişimlerine göre şekillenmektedir.

Çalışmada bölge içi ticaretin düzeyi ve yapısını belirlemek amacıyla hesaplanan endekslerden ihracatta benzerlik endeksi açısından genel olarak hammadde ve maden ihracatçısı durumundaki bölge ülkelerinin ihracat benzerliklerinin nispeten yüksek olduğu görülmektedir. Bölgenin en sanayileşmiş ülkesi durumundaki Türkiye, Pakistan ve doğal kaynaklar açısından fakir Türk Cumhuriyetleri ile diğer bölge ülkeleri bu bağlamda birbirini tamamlayıcı ekonomiler olarak ortaya çıkmaktadır.

İki yanlı ticaret akımlarında değişimleri ve nispi direnci ölçmek için kullanılan ticaret yoğunluğu endeksi hesaplamaları sonucunda ECO ülkelerinin genellikle komşularıyla ticaret yoğunluğunun nispeten yüksek olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin Pakistan dışında bölge ülkeleriyle ticaret yoğunluğu endeksinin pozitif olduğu görülmektedir. Türkiye genel olarak bölge ülkelerine, dünya ticaretindeki payından daha fazla ihracat yapmaktadır. Bölge içinde Türkiye'nin ticaret yoğunluğunun en fazla olduğu ülkeler Azerbaycan, İran ve Türkmenistan olarak sıralanmaktadır.

Bölge ülkelerinin kişi başına gelir düzeyi Türkiye gibi birkaç ülke dışında genel olarak düşüktür. Türkiye, İran ve Pakistan dışındaki ülkelerde gelir ve nüfusun düşüklüğü dolayısıyla Türk Cumhuriyetleri ve Afganistan'ın ölçek ekonomilerinden yararlanmaları sınırlı olmaktadır. Bu nedenlerle ECO bölgesinde EİT düzeyi düşük kalmaktadır.

Özetle, bir bölgesel entegrasyonun başarılı olabilmesi için önemli faktörlerden olan bölge içi ticaret düzeyinin yüksekliği ve ülkelerin dış ticaret yapılarının rekabetçiliği açısından, ampirik hesaplamaların ortaya koyduğu gibi ECO bölgesinin biraz dezavantajlı olduğu görülmektedir. Ancak son zamanlarda Türkiye gibi ülkelerin toplam dış ticaretleri içinde ECO'nun payının artması ve Türk Cumhuriyetlerinin dışa açılma sürecinin nispeten hızlanmış olması bu dezavantajın ileriki zamanlarda azalacağı sinyali vermektedir.

Kaynakça

- Akal, M. ve A. Karakaş, 2011. "Türk Cumhuriyetlerinin Üretim Yapılarındaki Dönüşüm ve Türkiye ile Ticari İlişkileri: 1996-2005", Bilig, Yaz 2011, Sayı: 58, s. 5
- Bano, S., 2002. "Intra-Industry Trade and Trade Intensities: Evidence from New Zealand", Working Paper in Economics, 5/02, University of Waikato, New Zealand.
- Bano, S., Y. Takahashi and F. Scrimgeour, 2013. "ASEAN-New Zealand Trade Relations and Trade Potential: Evidence and Analysis", Journal of Economic Integration, Vol. 28 No.1, March 2013, p. 155.
- Başkol, M., 2010. "Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Endüstri-İçi Ticaretin Analizi", in Proceedings of International Conference on Euroasian Economies 2010, 4-5 November 2010, İstanbul/Turkey, p. 389
- Bhagwati, J., 1992. "Regionalism versus Multilateralism", The World Economy, Vol. 15, No. 5, p. 538
- Brown, A.J. 1947, Applied Economics, George Allen & Unwin, London.
- Dartan M., E. Hatipoğlu ve M. Dikkaya, 2002. ECO Bölgesi: Uluslararası Aktörlerin Rolü ve Türkiye, İstanbul: Marmara Üniversitesi, A.T. Enstitüsü Yayınları.
- Dikkaya, M. ve A. Üzümcü, 2007. "Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (ECO) Gelişimi, Potansiyeli ve Dinamikleri", Stratejik Öngörü, Sayı:11, s. 23.
- DPT, 2013. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebContentGosterim.aspx?Enc=51C9D1B02086EAFBDE8CAC519B124ADB>.

- Ecosecretariat, 2013a. ECO Key Statistical Indicators (ECOKSI) 2011, <http://www.ecosecretariat.org/>.
- Ecosecretariat, 2013b. Treaty of Izmir, http://www.ecosecretariat.org/ftproot/Documents/Basics/Treaty_of_Izmir.doc.
- Erlat, G. and S. Ekmen, 2009. "Export Similarity And Competitiveness: The Case Of Turkey in The EU Market Paper", Presented at EconAnadolu 2009: Anadolu International Conference in Economics, June 17-19, 2009, Eskişehir, Turkey, p. 4
- Finger, J.M. and M.E. Kreinin, 1979. "A Measure of Export Similarity and Its Possible Uses", The Economic Journal, 89, pp. 905-912.
- IMF, 2013. International Financial Statistics, <http://elibrary-data.imf.org/DataReport.aspx?c=1449311&d=33061&e=169393>.
- Karluk, R. S., 2002. Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Kojima K., 1964. "The Pattern of Trade Among Advanced Countries", Hitotsubashi Journal of Economics, Vol. 5, No. 1, pp. 16-36
- Küçükahmetoğlu, O., 2008. Küçükahmetoğlu, Osman (2005), "Reel Entegrasyon Teorisi", içinde O. Küçükahmetoğlu, Ş. Tüylüoğlu ve H. Çeştepe (Ed.), Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım, Ekin Kitabevi, Bursa, s. 51
- Meriç, M., 2013. "Geçiş Sürecinde Türk Cumhuriyetleri'nde IMF'nin Rolü", web.deu.edu.tr/ab/MAKALE/deu%20MAK/0001.doc.
- Mikiç, M., 2005. "Commonly Used Trade Indicators: A Note", ARTNet Capacity Building Workshop on Trade Research, UNESCAP, p. 16.
- Öztürkler, H., 2012. "İran Ekonomisinin Genel Özellikleri", Ortadoğu Analiz, Cilt: 4, Sayı: 40, Nisan, s. 92.
- Shahabi, S., 2013. "Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)", Çev: Emre Yıldırım, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3403/ekonomik_isbirligi_orgutu_eco.
- Tekeli, R. ve E. Acartürk, 2008. "Ortadoğu ve Orta Asya Ekseninde Bölgesel Entegrasyon: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı", içinde O. Küçükahmetoğlu, Ş. Tüylüoğlu ve H. Çeştepe (Ed.), Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım, Ekin Kitabevi, Bursa, s. 434
- Tharakan, P.K.M and G. Calfat, 1996. "Empirical Analyses of International Trade Flows", in D. Greenaway (Ed.), Current Issues in International Trade, Mac Millan, pp. 59-81.
- Tümh Haber, 2013. "İran'da İşsizlik Rakamları", http://www.tumhaber.com.tr/HaberOku.php?haber_id=66164.
- UN COMTRADE, 2013. United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/rfCommoditiesList.aspx?px=S3&cc=>.
- UNDP, 2011. Human Development Report 2011, http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_EN_Summary.pdf.
- Viner, J., 1950. The Customs Union Issue, Carnegie Endowment for International Peace, London.
- World Bank, 2013. World Development Indicators, <http://data.worldbank.org/>.